

relatie, dan lijkt een nauwgezette analyse van dat wat de tekst tot literatuur maakt een eerste voorwaarde. Van die omzichtigheid is echter in *De gemaskerde eeuw* maar weinig te bespeuren. Met name het (literaire) taalgebruik – de metaforiek bijvoorbeeld – krijgt zo goed als geen aandacht.

In haar inaugurele rede trok Marita Mathijssen van leer tegen onderzoekers die de literaire tekst uit het oog zouden hebben verloren: 'De literatuurgeschiedschrijver schijnt geen vertrouwen meer te hebben in de literatuur zelf, en zoekt zijn bezigheid in de bestudering van wat *anderen óver* literatuur gezegd hebben, dus tweemaal de hoek om'. Men kan hier tegenwerpen dat het huis van de literatuurgeschiedschrijving vele kamers bezit. Dit neemt niet weg dat Mathijssens pleidooi voor een meer tekstgerichte aanpak van de negentiende-eeuwse Hollandse literatuurgeschiedenis naar mijn idee op het goede moment kwam. Daarbij dient wel opgemerkt dat zo'n tekstanalytische aanpak niet, net zo min als een institutionele of een poëtische, ingezet hoeft te worden om bewijzen aan te dragen voor de literaire kwaliteiten van de literatuur uit deze periode. Juist een cultuurhistorische analyse van de literaire tekst kan die literatuur bevrijden van een tamelijk heilloze discussie over of ze al of niet een universele waarde bezit. In *De gemaskerde eeuw* zijn gelukkig genoeg tekstvoorbeelden te vinden die de lezer een stimulans kunnen bieden voor een dergelijk onderzoek.

Jan Oosterholt

Het woord is aan de onderkant. Radicale ideeën in Nederlandse pornografische romans, 1670-1700 / Inger Leemans. Nijmegen : Vantilt, 2002. Diss. Utrecht 2002. ISBN 90-75697-80-5 Prijs: € 20,00 (pbk)

De Nederlandse verlichting wordt steeds minder braaf. Werd het beeld lange tijd beheerst door een (met alle respect) toch weinig opwindende auteur als Justus van Effen, al geruime tijd is er aandacht voor minder leerzame, maar niet minder vermakelijke oeuvres als die van Weyerman en Kersteman. En nu porno! In deze studie, vorig jaar verdedigd als proefschrift aan de Universiteit Utrecht, doet Inger Leemans verslag van haar onderzoek naar een tiental origineel Nederlandstalige prozaromans uit de late zeventiende eeuw, die eerdere generaties literatuurhistorici gegeneerd terzijde schoven, geschreven als ze slechts waren 'ten behoeve van belangstellenden in [...] vrije liefde' zoals Jan ten Brink het formuleerde (aangehaald via Leemans, p. 36). Het zijn werken van uiteenlopende aard met een wisselende, maar altijd belangrijke hoeveelheid seks erin. Gelukkig staat Leemans niet te lang stil bij de vraag of ze pornografie *stricto sensu* genoemd mogen worden. Ze zijn anders dan wat er eerder en later in de rest van Europa in dat genre verscheen, maar dat maakt ze, zoals Leemans terecht zegt, alleen maar interessanter. Waar het om gaat is dat deze romans tussen 1670 en 1700 een substantieel deel van de totale romanproductie in de Republiek uitmaakten; terwijl soortgelijke uitgaven na 1700 nagenoeg ophielden te verschijnen, wat natuurlijk niet minder interessant is. Het is een historie van op- en ondergang die eenvoudig vraagt om nader onderzoek, en daar heeft Leemans nu met een aanstekelijk enthousiasme in voorzien.

Het is inderdaad een mooie, goed gedocumenteerde en prettig leesbare studie geworden die indruk maakt alleen al door de manier waarop een toch nog altijd vrij onbekend gebied in kaart wordt gebracht. Het eerste hoofdstuk behandelt de Nederlandstalige roman in de periode 1670-1700 in het algemeen, waarna wordt toegespitst op de tien als pornografisch gekarakteriseerde titels. Ze worden doorgaans als 'ware geschiedenis' gepresenteerd (memoires etc.), spelen in het heden en in de laagste maatschappelijke regionen, en het taalgebruik is er navenant 'alledaags', niet verheven-literair. Dat onderscheidt ze niet van de andere romans uit die periode. Maar anders dan die claimen ze geen moraal. Ze willen, zeggen ze, de wereld beschrijven 'zoals die is', maar niet om – zoals het eigenlijk hoorde – daar een les aan te verbinden, de lezer een spiegel voor te houden of te waarschuwen tegen de valkuilen en verlokkingen des levens. De verteller van *De Leidsche Straatschender* en anderen zetten zich zelfs uitdrukkelijk af tegen die gewoonte: de lezers zoeken zelf maar uit wat ze met hun geschiedenissen willen doen (p. 100-101). En of men zich maar geen illusies wil maken over beloonde deugd en gestrafte ondeugd: als de 'openhertige Juffrouw' tegen het

eind van haar leven niet meer zondigt, dan komt dat eenvoudig omdat ze daar te oud voor is geworden. Tegen de, zeker in de hogere literatuur waarneembare, tendens om taal en zeden te beschaven, wordt hier ‘realisme’ gepredikt, en als er een moraal is, dan luidt die dat een mens heel goed zonder kan (p. 304). Dat geeft de boeken een uitgesproken ‘libertijnse’ inslag. De kern van Leemans’ studie is nu dat ze hierin geïnspireerd zijn door het radicale verlichtingsdenken, dat hier in Nederland, zoals Jonathan Israel in zijn schitterende *The Radical Enlightenment* (2001) recentelijk nog heeft laten zien, al zo vroeg tot ontplooiing kwam. Het is dus niet alleen de welbekende oud-vaderlandse ‘rondheid’ die zich hier handhaaft, maar de manifestatie van een nieuwe geest van verlichting en verzet tegen de oude instituties en tradities. Zo, aldus Leemans, zagen verontruste tijdgenoten het ook zelf, getuige de keren dat werken van Spinoza, Koerbach en anderen in één adem werden genoemd met deze verderfelijke lectuur. Het laatste hoofdstuk van haar studie, ‘De infrastructuur van een tegendraadse wereld’, leest dan ook als de angstdroom van iedere rechtzinnige: een netwerk van denkers, schrijvers, tekenaars en uitgevers die onder- en bovengronds werkten aan de verspreiding van een nieuwe moraal!

‘De Republiek blijkt de sexshop van Europa geweest te zijn’; ‘een sexshop waarin tegendraadse ideeën werden ontwikkeld, die vrolijk en onbekommerd werden gebracht, maar die hevig en radicaal van impact waren’ (uit de conclusie, p. 304). Leemans houdt van stevige uitspraken en dat is een van de dingen die de lectuur van haar boek tot zo’n genoegen maken. Toch, wie zich niet door haar goede pen laat meeslepen, vindt nog wel ruimte voor een kritische noot. Vooral van het door haar zo nadrukkelijk gepostuleerde ‘radicale’ karakter van de tien pornografische romans ben ik nog niet zo overtuigd. ‘Stout’ en ‘libertijns’ zijn ze zeker, en de lezers zullen vaak ‘de hand voor de mond hebben geslagen uit verbazing of ontzetting over de “vuile” grappen en grollen’ (p. 96). We kunnen het dankzij de door Leemans zelf bezorgde uitgaven van *Jan Stront* en *D’ Openhertige Juffrouw* gemakkelijk zelf vaststellen. Maar dat stempelt die boeken nog niet automatisch tot producten van een radicale geest. Dat beweert Leemans uiteraard ook niet, maar waaruit blijkt die herkomst dan wel? Wat ik mis in deze studie is een overtuigend bewijs, de *smoking gun* als ik me zo mag uitdrukken, die deze romans ondubbelzinnig aan het radicale Verlichtingsdenken relateert. De door Leemans aangevoerde bewijzen daarvoor lijken mij zelfs nogal zwak en gezocht. Illustratief is de manier waarop een conversatie tussen de kluchtfiguur Jan de Plug en Caat de Brakkin door haar voorgesteld wordt als ‘satirisch commentaar op de anti-Bekker-factie’ (p. 245-247). ‘Loop jij naar de duivel’, zegt Caat. ‘De duivel,’ antwoordt Jan, ‘is maar een mannetje van niks dat hij zich door een figuur als Bekker laat uitschakelen en door een gek als De Vries laat verdedigen...’ Het is actueel, cabaretesk, maar zien we hier nu echt doorwerking van radicale Verlichting? En dan is deze klucht (geen roman) nog niet eens onderdeel van het onderzochte corpus, waar rechtstreekse verwijzingen naar de ‘filosofen’ kennelijk helemaal afwezig zijn, anders had Leemans ze er wel uitgehaald. Het blijft bij vermoedens, aannames, op zijn best *circumstantial evidence*. Hadrianus Beverland, bekend als ‘l’homme le plus libertin de son siècle’ (p. 250) ‘maakte voor zijn theorieën gebruik van de pornografisch-libertijnse traditie’. Daarom, zo heet het; ‘ligt het in de lijn der verwachtingen dat zijn inzichten weer pornografisch uitgebuit werden’ (p. 252-253). Nu, dat ligt het misschien wel, maar het blijkt verder nergens. Er wordt een gedicht geciteerd, waarin Beverlands theorie wordt verdedigd, maar dan volgt, helaas, toch: ‘Of Beverlands theorie de Nederlandse pornografen inspireerde, is niet makkelijk te zeggen’ (p. 253). Daar staan we dus weer met lege handen: de genoemde overeenkomsten tussen de onderzochte romans en Beverlands ‘erotisch pantheïsme’ zijn inderdaad veel te algemeen van aard en te voorspelbaar. Welke moraal valt er anders van een pornoboek te verwachten dan dat ‘iedereen het doet’ (p. 254-55)? Zo ken ik ook wel een epigram van Huygens waarin een hoer constateert dat ze haar collega’s in de beste kringen heeft (*Gedichten* ed.-Worp, VI, p. 64), zonder dat ik Huygens daarom in de verste verte met radicale verlichting zou willen associëren. Nog zoiets: als de ‘openhertige juffer’ het plegen van bedrog goedkeurt zolang het voordeel aanbrengt, dan zou daarin een radicaal standpunt doorklinken: ‘goed en kwaad zijn slechts relatieve begrippen, niet meer bepaald door religieuze of filosofische aannames of redenties, maar vanuit een pragmatisch standpunt’ (p. 265). Dan denk ik weer aan een epigram van Huygens over een dief die gehangen wordt – niet vanwege zijn misdaad, zegt hij, maar

omdat hij ervoor gepakt is (*Gedichten* ed.-Worp, IV, p. 119). Wordt daar de traditionele moraal ter discussie gesteld? Ze staat buitenspel, niets anders; dat is juist (een deel van) de grap, en dat soort grappen zijn zo oud als de wereld en elk moppenboek stond en staat er vol mee. En waarom zouden ze in deze romans nu ineens uit het radicale Verlichtingsdenken moeten voortkomen? Het is waar, de openhertige juffrouw en Jan Stront c.s. werden door moraalridders in één adem genoemd met de werken van Spinoza en ander gevaarlijk spul (p. 219, 223, 275). Maar bewijst dat dan dat 'de overeenkomst tussen pornografie en radicale filosofie werd opgemerkt'? Ik zou zeggen: het ene boek is schandaleus om de ene, het andere om de andere reden – 'even corrumperend of bedreigend', zoals Leemans terecht zegt (p. 276), maar daarmee nog niet per se loten van één stam.

Natuurlijk is er wel iets met die romans 'aan de hand'. Ze zijn te zien als exponenten van een spannende periode, waarin opeens dingen konden (of leken te kunnen) die voorheen niet aan de orde waren. En er worden vast ook wel spelletjes gespeeld die door een contemporaine lezer in verband konden worden gebracht met actuele rellen en debatten. Maar, ook afgaande op Leemans eigen samenvattingen en analyses, zie ik verder toch vooral een hoop 'ouderwetse' grappen, in de beste traditie van de pikareske roman en de klucht, waar anticlericalisme, seks en platte lol vanouds konden gedijen. De 'levensfilosofie' van de openhertige juffrouw lijkt mij dan ook minder 'systematisch-materialistisch', laat staan 'historisch-materialistisch' (p. 264-265) dan vooral (wat ik nu maar even noem) 'komisch-materialistisch': telkens doorbreekt ze de verwachting dat de gewone normen en waarden ook voor haar gelden. Schokkend en ondermijnend genoeg natuurlijk, voor wie in de literatuur liever het Hogere ontmoette, want er wordt nergens expliciet gezegd dat dat natuurlijk fout is. Maar dat stempelt de roman nog niet tot een radicaal geschrift: om dezelfde redenen bestonden er bezwaren tegen (met excuses dat ik daar weer mee aankom) die epigrammen van Huygens, of *Trijntje Cornelis*, waar de moraal ook ver te zoeken is.

Wat de centrale stelling van Leemans' studie betreft houd ik dus nog wel een paar slagen om de arm. Het blijft toch waar wat al door Haks is geconstateerd (aangehaald op p. 27): 'Opiniërend kan men de romans niet noemen. Een nieuwe visie of kritiek op kerk en huwelijk treft men niet aan.' Ze zijn eenvoudig niet filosofisch genoeg om aan een bepaalde filosofie te kunnen worden gekoppeld. Mandeville kan ervan geprofiteerd hebben, is vóór Leemans al eens gesuggereerd (p. 270-272), en inderdaad, wie weet. En 'als de Nederlandse pornografen meer filosofisch geïnteresseerd geweest zouden zijn, [hadden] zij werken [...] kunnen schrijven die vergelijkbaar zijn met die van Mandeville' (p. 273). Dat wil ik ook wel geloven. Maar ja, dat waren ze nu eenmaal niet en dat deden ze nu eenmaal niet. Dat neemt niet weg dat Leemans er een prachtig, inspirerend boek over geschreven heeft.

Ton van Strien

## Signalementen

Thoughts and utterances : the pragmatics of explicit communication / Robyn Carston. – Malden, MA : Blackwell, 2002. – 418 p. ; 25 cm.  
ISBN 0-631-21488-7 Prijs: \$ 34,95

Piet stapt in bed en  
doet zijn schoenen uit.

Het bovenstaande mini-tekstje maakt een merkwaardige indruk. Als we het tekstje lezen interpreteren we niet alleen de twee losse beweringen maar we brengen ook een temporele ordening aan: eerst stapt Piet in bed en pas daarna doet hij zijn schoenen uit. Het merkwaardige karakter van het tekstje kan nu verklaard worden: op basis van onze wereldkennis zouden we een andere volgorde verwachten.

Maar waar komt deze 'extra' betekenis eigenlijk vandaan? Kunnen we deze informatie toeschrijven aan een specifiek woord (*en* lijkt bijvoorbeeld een goede kandidaat) of hebben